

*Романчук Алла
науковий співробітник
лабораторії трудової підготовки
та політехнічної творчості
Інститут педагогіки АПН України*

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ТРУДОВОГО ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ В РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ПЕРІОДИ

У статті відображено історію, сучасний стан і перспективи розвитку трудового профільного навчання учнів загальноосвітньої школи. Аналізується теорія і практика трудової підготовки учнів в Україні. Розглядаються умови впровадження трудового профільного навчання у різні історичні періоди.

Приділяється увага проблемі трудової підготовки учнів як засобу соціалізації, саморозвитку особистості в умовах ринкової економіки.

Обґрунтовується гостра суспільна потреба у трудовому профільному навчанні на сучасному етапі. Характеризуються джерела розвитку трудового профільного навчання в сучасних умовах.

Ключові слова: *трудова підготовка, трудове профільне навчання, професійне самовизначення школярів.*

В статье отобразено историю, современные условия и перспективы развития трудового профильного обучения учащихся общеобразовательной школы. Анализируется теория и практика трудовой подготовки учеников в Украине. Рассматриваются условия введения трудового профильного обучения в разные исторические периоды.

Уделяется внимание проблеме трудовой подготовки учеников как средству социализации, саморазвития личности в условиях рыночной экономики.

Обосновывается необходимость в трудовом профильном обучении на современном этапе. Характеризируются источники развития трудового профильного обучения в современных условиях.

Ключевые слова: *трудова підготовка, трудове профільне навчання, професійне самоопределення учеників.*

The history, modern status and perspective development of the labour profile education of the pupils in the school of general education is reflected in the article. The condition of introduction of the labour profile education are being examined in the different historical periods.

The attention is given to the problem of labour training of the pupils as a means of socialization, self- improvement of the personality in the conditions of market economy.

A sharp social necessity is being grounded in the labour profile education on the modern stage. The sources of the development of the labour profile education are characterized in the modern conditions.

Key worlds: *labour profile education, labour training, the professional self-determination of personality.*

Питання трудового навчання і виховання в усі періоди привертали увагу як теоретиків, так і практиків. Проблема становлення та розвитку трудової підготовки учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України на різних етапах їх функціонування присвячено низку досліджень, зокрема: А. Вихруща «Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз та перспективи)» проте проблеми трудового профільного навчання учнів залишаються поза увагою автора. Крім того окремі оцінки радянського періоду розвитку трудової політехнічної школи носять, з нашої точки зору, дещо упереджено негативний характер. Різноманітним аспектам трудового навчання і виховання школярів присвячені роботи В. Нечипорук «З історії політехнічного навчання в українській РСР (1920–1932)», І. Пашенка «Трудове виховання в сільській школі на Україні (1917–1937)», М. Ярошенка «Особливості трудового навчання в загальноосвітніх школах УРСР в 1917–1967 рр.», С. Мазуренко «Трудова спрямованість навчання в загальноосвітніх школах України (1920–1937 рр.)». Досить вагомими працями з дослідження трудової спрямованості навчання є роботи В. Кухарського «Трудова підготовка учнів в загальноосвітніх школах України (1937–1954 рр.)», М. Левківського «Формування відповідального ставлення до праці в учнів загальноосвітньої школи (історико-теоретичний аспект)», Н. Калініченко «Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні (друга пол. XIX–XX ст.) та ін. Перераховані дослідження допомогли виявити певні закономірності трудової спрямованості навчання на різних етапах розвитку шкільництва XIX–XX століть.

Разом із тим загальнотеоретичне узагальнення досвіду організації трудового профільного навчання у вітчизняній школі, особливості становлення і розвитку його у різні історичні епохи та проблеми ефективного впровадження трудового профільного навчання у практику роботи сучасної школи ще потребують системного аналізу і переосмислення.

У зв'язку з формуванням в Україні ринкових відносин відбувається переорієнтація економіки на ринкові механізми господарювання, реформування економічної, соціальної та політичної сфер. Проходить розвиток конкурентного середовища закладаються основи подальшого демократичного розвитку країни: «Інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, які відбуваються у світі, перспективи розвитку української держави на найближчі два десятиліття вимагають глибокого оновлення системи освіти, зумовлюють її випереджувальний характер» [5, 3].

Основна мета освітньої галузі «Технологія», відповідно до державного

стандарту, полягає у формуванні технічно, технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя та активної трудової діяльності в умовах сучасного інформаційного суспільства. Розв'язання цих завдань передбачає наукове обґрунтування змісту і методів навчально-виховного процесу, спрямованого саме на розвиток особистості учня. Це особливо стосується такого визначального періоду в житті молодшої людини, як старший підлітковий вік, коли здійснюється інтенсивне особистісне і професійне самовизначення школярів [2].

Наявність труднощів з матеріальним забезпеченням, останнім часом, призвела до того, що школи почали відмовлятися від трудового навчання в старших класах. Таким чином ми опинилися перед фактом, що більшість середніх шкіл готує учня лише до вступу у вищі навчальні заклади.

Значна частина юнаків та дівчат не привчені до інтенсивної розумової та фізичної праці, не здатні реалізувати свої природні задатки і збалансувати особисті інтереси, при виборі професії, з інтересами суспільства. Наслідками цього є невдоволеність багатьох молодих людей власною працею і соціальним статусом, численні спроби змінити місце роботи і навіть професію. Тому можна констатувати, що визначення початкового професійного навчання як завдання сучасної загальноосвітньої школи стає сьогодні неодмінною умовою безконфліктного входження підрастаючого покоління в доросле життя

Здійснення професійної орієнтації шкільної молоді з метою забезпечення потреб ринку праці та соціальної допомоги учням у свідомому професійному самовизначенні поставило завдання перед загальноосвітніми школами традиційного типу: передбачити розширення мережі загальноосвітніх профільних шкіл, в яких успішно здійснюється професійна орієнтація учнів на засадах науково-обґрунтованої профілізації змісту навчально-виховного процесу. Функціонування таких шкіл має задовольняти потреби учнів, батьків та суспільства і створювати необхідні умови допрофесійної підготовки школярів.

Історія свідчить, що професійна спрямованість досить часто була притаманна українській школі. І особлива увага цій проблематиці надавалась у періоди реформування освіти, тобто у часи кардинальних змін у загальних підходах до організації та здійснення навчально-виховного процесу.

Так, у 20-х роках ХХ ст. в Україні профільна школа функціонувала як професійна і будувалась на основі проекту «Положення про єдину трудову школу Української РСР» та «Декларації Наркомосвіти УРСР про соціальне виховання дітей» від 20 липня 1920 року і мала на меті дати загальноосвітню підготовку, необхідну для вступу до вищих навчальних закладів, а також забезпечити трудову підготовку випускників на допрофесійному рівні [9].

Професійна школа, що стала масовою в галузі індустрії та сільського господарства у 20-х рр. будувалася на семирічній трудовій школі і становила єдину форму освіти підлітків та юнацтва. Вона виступала синтезом загальної й спеціальної освіти.

Згідно з цим завданням на підприємствах створювались профільні школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ), програми яких були побудовані на основі поєднання навчання з виробничою працею. Їх завдання

полягало у підготовці кваліфікованих робітників для промисловості і транспорту.

Подібним типом шкіл у сільській місцевості були школи колгоспної молоді (ШКМ), які спрямовували навчально-виховний процес на сільськогосподарське виробництво. Ці школи, що забезпечували дітям трудівників можливість отримати надалі середню і вищу освіту, здійснювали зв'язок навчання з виробничою працею, загальне навчання з політехнічною підготовкою.

Схема освітньої системи передбачала професійну школу за такими профілями: сільськогосподарський (агрономічна школа), індустріально-технічний (технічна школа), соціально-економічний та медичний (школа лікарського помічника) [4, 881]. Пізніше в схему було введено професійну школу для мистецького (художнього) напрямку.

Другою спробою запровадити профільне навчання, стало прийняття у грудні 1958 року Верховною Радою СРСР «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР».

Згідно з законом, першим етапом середньої освіти була обов'язкова восьмирічна школа, створювана замість існуючої семирічки. Восьмирічна школа стала неповною середньою загальноосвітньою трудовою політехнічною школою, тобто випускала підлітків з більшим обсягом загальноосвітніх знань, психологічно і практично краще підготовлених до участі в суспільно-корисній діяльності. В процесі навчально-виховної роботи школа мала на меті знайомити учнів з різноманітними видами праці, допомагати школярам виявити наявні у них нахили і свідомо вибрати майбутню професію.

Після закінчення 8-річної школи вся молодь мала включатися в суспільно корисну працю на підприємствах, у колгоспах та ін. Повну середню освіту молодь здобувала на другому етапі навчання. Завершення середньої освіти на основі поєднання навчання з продуктивною працею здійснювалося такими шляхами:

– Перший (основний) шлях. Молодь, яка після закінчення восьмирічної школи йшла на виробництво, здобувала початкову професійну підготовку, а потім працюючи на виробництві, вчилася в школі робітничої або сільської молоді. Ця школа забезпечувала учням повну середню освіту і сприяла підвищенню їх професійної кваліфікації.

– Другий шлях передбачав навчання молоді, що закінчила восьмирічну школу, в середній загальноосвітній трудовій політехнічній школі з виробничим навчанням (типу шкіл фабрично-заводського і сільськогосподарського учнівства), яка на базі промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, ремонтно-технічних станцій здійснювала поєднання навчання з продуктивною працею і забезпечувала учням повну середню освіту і професійну підготовку для роботи в одній з галузей народного господарства або культури. Середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням створювалися в містах і в сільській місцевості з трирічним строком навчання. В них поєднувалася загальна, політехнічна і професійна освіта. Співвідношення теорії і практики у виробничому навчанні та чергування періодів навчання і праці встановлювалася залежно від профілю

спеціальної підготовки учнів і від місцевих умов. Щодо профілів виробничого навчання, то вони були дуже різноманітні: промисловий, сільськогосподарський, культурно-побутовий та ін [10].

Виробниче навчання і суспільно корисна праця проводились у навчальних і виробничих цехах підприємства, в учнівських бригадах колгоспів і радгоспів, у навчально-дослідних господарствах, у шкільних майстернях і міжшкільних навчально-виробничих комбінатах.

Учні, які закінчували середні трудові політехнічні школи, одержували атестат про середню освіту, посвідку про присвоєння кваліфікації по обраній ними професії і право вступати до вищих учбових закладів. Середні школи створювались як окремо від восьмирічної школи, так і разом з нею.

Ідеї впровадження та функціонування трудового профільного навчання знайшли своє відображення у 1970–1980 роках. Важливим етапом у становленні трудового профільного навчання молоді стала реалізація Постанови Верховної Ради СРСР «Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» від 10 квітня 1984 року. Відповідно до якої, у середній загальноосвітній школі, розпочинаючи із восьмого класу, учні навчалися і працювали у складі учнівських виробничих бригад, у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, навчальних цехах і дільницях на підприємствах і в профтехучилищах. На цій же базі, а також безпосередньо на робочих місцях на виробництві організовувалось трудове навчання за найбільш масовими професіями [8].

Така система трудового виховання, навчання і професійної орієнтації учнів сприяла тому, що до закінчення неповної середньої школи учні свідомо обирали професію і відповідний навчальний заклад для продовження освіти.

Особлива увага у цей час приділялась діяльності навчально-виробничих комбінатів (НВК), які стали центрами трудового і професійного навчання. Був розроблений і затверджений Тимчасовий перелік професій. За якими проводилася підготовка учнів у міжшкільних НВК.

Зауважимо, що підхід до диференційованого навчання у старших класах розроблявся у той час ґрунтовно і мав певну практичну спрямованість. Саме завдяки його правильному вирішенню вузи поповнилися добре підготовленими випускниками, а народне господарство країни – кваліфікованими робітниками. Це час, насичений перспективними пошуками, педагогічними рішеннями, досягненнями, які ввібрали новаторські ідеї вітчизняної та зарубіжної педагогіки.

Новим етапом реформування шкільного змісту вважається період 1996–1999 рр., коли після прийняття Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту» (1996) розпочалася робота над державними стандартами загальноосвітньої підготовки учнів. У 1996 р. колегія Міністерства освіти України прийняла Концепцію державного стандарту, де визначались Базовий навчальний план і освітні галузі. У проекті базового плану визначено 8 освітніх галузей. За трудове навчання відповідає освітня галузь «Технології». В 1997 р. було опубліковано проект Державного стандарту з освітньої галузі «Технології», де визначалась її головна мета в

системі загальної освіти – засобами трудової підготовки сприяти соціально-трудоному становленню учнів, їх ефективному професійному самовизначенню в умовах ринку праці та професій, оволодінню загальнотехнологічними та спеціальними компонентами знань, вмінь та навичок, прикладної економічної та екологічної освіти, розвитку пізнавально-трудої активності [2].

Отже, головні зусилля розробників стандарту спрямовувались на намагання довести, що трудове навчання – повноцінний загальноосвітній навчальний предмет, який спрямований на реалізацію загальношкільних завдань і завдань, властивих власне трудовому навчанню. Але, як видно з попередніх і подальших подій, такі намагання не досягли бажаного результату.

Відомий український вчений і громадський діяч Є.С. Березняк, аналізуючи процеси та реформації, що відбувалися з трудовою підготовкою і вихованням учнівської молоді в 1990-х роках зазначав: «Нас, педагогів, завжди непокоїла, а нині особливо непокоїть проблема виховання у дітей, молоді відповідального ставлення до навчання і праці. У недалекому минулому цій проблемі приділялось чимало уваги по лінії Міністерства освіти. На жаль, «реформатори» поспішили зруйнувати систему трудового навчання і виховання молоді (Навіщо, мовляв, їм професія, любов до творчої праці? Не той час, не ті моральні цінності) [1].

І знову, як в попередніх реформаційних періодах, виникають протиріччя. Так, разом з прийняттям Закону України «Про загальну середню освіту», на основі якого відбулося принципово нове осмислення всіх складових загальної середньої освіти, було визначено новий зміст освіти на основі систематизованих знань про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво, а також засобів пізнавальної і практичної діяльності, що цілком відповідає меті трудового навчання і виховання, постійно скорочується час на освітню галузь «Технології».

Перехідним навчальним планом, затвердженим Міністерством освіти і науки України 25 квітня 2001 року, трудове навчання у старшій школі передбачене лише у технологічних класах та у школах, де немає поглибленого вивчення предметів.

У відповідності з Концепцією загальної середньої освіти, трудова підготовка у 12-річній школі повинна забезпечувати ознайомлення учнів з основами сучасного виробництва, основними технологічними процесами, основами технічної творчості, сільськогосподарського виробництва [5, 3–5].

Зміст трудового навчання у старших класах пов'язується з відповідним профілем школи і сприяє загальноосвітньому й загальнотрудовому розвитку учнів.

Згідно з Концепцією середньої загальної освіти, трудова підготовка повинна відображати орієнтацію на розвиток та саморозвиток особистості в умовах ринку праці та професій; вона спрямована на набуття учнями таких якостей особистості, як порядність, підприємливість, діловитість, особиста відповідальність, здатність до самостійного аналізу життєвих реалій та прийняття рішень в екстремальних умовах; мати широку варіативність засобів

професійного самовизначення [5, 4].

Наступним етапом у розвитку трудового профільного навчання стала розробка проекту Концепції профільного навчання в старшій школі у 2003 році. Відповідно до якої, трудова профільна підготовка тісно пов'язана з цілеспрямованою роботою з профорієнтації, добору, навчання та первинної професійної підготовки учнів. Створення єдиної системи профільної освіти, налагодження комунікаційних зв'язків у її середині та зв'язок з іншими системами, для яких вона готуватиме учнів, дозволить діяти злагоджено і ефективно виконувати поставлені перед освітою України завдання підготовки молоді до життя.

Форми організації трудового профільного навчання регламентують діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу в системі профільних загальноосвітніх навчальних закладів і забезпечують умови для підготовки учнівської молоді до свідомого життєвого самовизначення, професійного вибору та професійної адаптації. За характером взаємодії суб'єктів профільного навчання виділяються такі форми його організації:

– внутрішньошкільні: профільні класи в загальноосвітніх навчальних закладах; профільні групи в багатопрофільних загальноосвітніх навчальних закладах; профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами загальноосвітніх навчальних закладів; динамічні профільні групи (в тому числі різновікові);

– зовнішні: міжшкільні профільні групи району, шкільного округу; профільна школа інтернатного типу; опорна старша школа з пришкільним інтернатом; навчально-виховний комплекс (НВК); міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК); загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих навчальних закладів [6, 4–5].

Розвиток вітчизняної системи освіти в Україні та євроінтеграційні перспективи зумовлюють потребу прискорення інноваційного розвитку освіти при одночасному збереженні й примноженні національних традицій трудової підготовки учнів. Процеси, що відбуваються в освіті, актуалізують ретроспективний аналіз становлення і генези системи трудової підготовки учнів в Україні, визначення її місця і ролі у розвитку особистості, впливу на соціалізацію учнівської молоді з метою врахування історичного досвіду в процесі розв'язування стратегічних і методологічних завдань освітньої політики України.

За умови поглибленого трудового навчання в старшій школі здійснюватиметься профільна підготовка з урахуванням особливостей сучасного виробництва, яке нині потребує спеціалістів широкого профілю, підприємливих та ініціативних [3].

Трудове профільне навчання має значні можливості для формування в учнівської молоді підприємливості, економічного мислення, ділової активності на засадах демократичних і гуманістичних цінностей.

Цьому також сприяють нові курси інваріантної та варіативної частини навчальних планів, програми яких рекомендовані Міністерством освіти і науки України. Це, зокрема, такі курси: «Основи виробництва», «Родинна економіка та ринкові відносини», «Благоустрій садиби та догляд за присадибною ділянкою», «Основи підприємницької діяльності», «Основи

фермерської діяльності», «Основи господарської діяльності» та ін.

Визначення перспектив розвитку трудового профільного навчання може бути успішно вирішене за умови, що будуть враховані як позитивні, так і негативні тенденції її розвитку. У цілому простежуються такі позитивні тенденції: політехнічна і виховна (участь школярів у суспільно корисній продуктивній праці, промисловості і господарстві, сфері послуг, зв'язок школи з виробництвом, підприємницькими структурами; здійснення трудового навчання як необхідного складника частини середньої освіти). Поряд з позитивними тенденціями, в трудовій підготовці школярів розглядаються і негативні: виключення з програми шкіл трудової підготовки або ж заміна її суто академічним навчанням; зведення трудового навчання і продуктивної праці до набуття ремісничих навичок тощо. Значно зменшилася мережа міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, почала руйнуватись навчально-матеріальна база трудового навчання, знизився рівень компетентності фахівців трудового навчання, виникла проблема працевлаштування випускників загальноосвітньої школи.

Таким чином, джерелом розвитку трудового профільного навчання в сучасних умовах, на наш погляд, має стати узагальнення передового досвіду шкіл та традиції педагогіки з трудового виховання попередніх років. Через свою багатоплановість, складність та специфічність проблема профільного навчання старшокласників на сьогодні потребує системного підходу, всебічного соціально-економічного обґрунтування, високого рівня організації.

На сучасному етапі реформування шкільної освіти одним із головних завдань загальноосвітньої школи є забезпечення професійного самовизначення учнів і, отже, трудової спрямованості навчання. Підвищення ролі занять з трудового навчання у справі профорієнтації учнів відповідає меті і змісту сучасної освіти, оскільки готуючи учнів до свідомого вибору професії розв'язується основне виховне завдання – підготовка школярів до праці та життя. Тобто потенціал, трудової спрямованості – у формуванні моральної, трудової життєтворчої мотивації, активної громадянської і професійної позиції у майбутніх громадян ХХІ століття.

Сьогодні, коли йдуть процеси докорінної зміни підходів до освітньої справи в цілому й до трудового навчання й виховання зокрема, звертання до набутого досвіду, аналіз пройденого шляху дадуть змогу, на наш погляд, уникнути помилок і прорахунків, які попереджають нас про шкідливість невиважених і непродуманих рішень та спонукають до більш обґрунтованих дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березняк Є.С. Не забуваймо // Педагогічні роздуми. – 1997. – № 11.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 24 від 14 січня 2004 року.
3. Калініченко Н.А. Деякі аспекти трудової підготовки учнів сільської місцевості в умовах ринкової економіки: матеріали Всеукр. науково-

- практичної конф. [«Сільська школа: проблеми, пошуки, перспективи»], (Черкаси, 10–13 трав. 2000 р.) / ОІПОП. – Ч., 2001. – С. 59–61.
4. Кодекс Законів про Народну Освіту УРСР : збірник постанов та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – Харків : ДВУ, 1922.
 5. Концепція загальної середньої освіти / 12-річна школа // Початкова школа. – 2002. – № 2. – С. 3–5.
 6. Концепція профільного навчання в старшій школі // Освіта України. – 2003. – № 88. – С. 4–5.
 7. Концепція трудової підготовки школярів України // Освіта. – 1993. – № 28. – С. 2–3.
 8. Основные направления реформы общеобразовательной и профессиональной школы : материалы первой сессии Верховного Совета СССР одиннадцатого созыва. – М. : Политиздат, 1984. – 78 с.
 9. Положення про єдину трудову школу УСРР // Вільна українська школа. – 1918/19. – № 10. – С. 248–251.
 10. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні : Тези ЦК КПРС І Ради Міністрів СРСР. – К. : Радянська школа, 1959. – № 1.